

4. ÜNİTE: İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

4.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ

- Türk adına, gerek kaynaklarda gerekse araştırmalarda çeşitli anlamlar verilmiştir.
- Türk adı; Çin kaynaklarına göre “miğfer”, Kaşgarlı Mahmut’a göre “olgunluk çağı”, A. Wambrey’e (Vambrey) göre “türemek”, Ziya Gökalp’e göre “kanun ve nizam sahibi”, “güç, kuvvet” anlamına gelmektedir.
- Türk adı, 552’de bağımsızlığını ilan eden Kök Türk Devleti’yle resmî bir kimlik kazanmıştır.
- Coğrafi Ad Olarak Türkiye kelimesi, ilk olarak VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında “Orta Asya” için kullanmış, XI-XIII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye’ye Türkiye denmiş, XII. yüzyıldan itibaren Anadolu ise Türkiye olarak tanınmaya başlanmıştır.
- Türklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları Türk Tarihini bir bütün olarak incelememize imkân vermemektedir.
- Türk tarihini tam olarak inceleyebilmek için Çin, Hint, Pers, Arap, Rus, Bizans, İtalyan, Latin, vb. kaynakları bilmek gereklidir.

Orta Asya Kültür Merkezleri

- Türklerin bilinen ilk ana yurdu Orta Asya’dır.
- Orta Asya, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kırgız bozkırları ve Altay Dağları, doğuda Moğolistan ve Çin’in batısı (Doğu Türkistan), güneyde ise Tibet Platosu ve Hindukuş Dağları arasında yer alır.
- Orta Asya’da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yazıdan önceki döneme ait önemli kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır.

Anav Kültürü (MÖ 4000-MÖ 1000)

- Anav, günümüzde Aşkabat’ın güneydoğusunda bir yerleşim bölgesidir.
- Orta Asya’nın en eski kültürüdür.

Afanesyevo Kültürü (MÖ 2500-MÖ 1700)

- Türklerle ait en eski kültür bölgesi olarak kabul edilmektedir.
- Altay-Sayan Dağları’nın güneybatı bölgesinde (Minusinsk Bölgesi), buluntu yerine bağlantılı olarak Afanesyevo adıyla bilinir.
- Çakmak taşından ok uçları, bıçaklar, kemik iğneler, bakır eşyalar, basit çömlekler bu kültürün belli başlı eserleridir.

Andronova Kültürü (MÖ 1700-MÖ 1200)

- Yenisey yakınlarındaki Andronova kültür bölgesi bir önceki Afanesyevo kültürünün gelişmiş şeklidir.

Karasuk Kültürü (MÖ 1200-MÖ 700)

- Andronova kültürü ile benzerlik gösteren Karasuk kültürü adını Karasuk Nehri’nden almıştır.
- Dünyanın pek çok bölgesine göre demir daha erken işlenmeye başlamıştır.
- İskit kültürünü oluşturan atlı-göçebe kültürünün Orta Asya’ya yayılmasını sağlamışlardır.

Tagar Kültürü (MÖ 700-MÖ 300)

- Karasuk kültürünün takipçisi olan Tagar kültürü, kendinden önceki Türk kültürlerinin bir sentezi ve gelişmiş şeklidir.
- Tunçtan bıçak, ok uçları, küçük hayvan heykelleri, çeşitli hayvan tasvirleri ve otağ şeklinde ağaç evler bu kültürün belli başlı eserleridir.

İlk Türk Devletleri ile İlgili Önemli Siyasi Gelişmeler

- MÖ 220** Asya Hun Devleti’nin kurulması
- 216** Asya Hun Devleti’nin yıkılması
- 370** Avrupa Hun Devleti’nin kurulması
- 375** Kavimler Göçü
- 496** Avrupa Hun Devleti’nin yıkılması
- 552** I. Kök Türk Devleti’nin kurulması
- 630** I. Kök Türk Devleti’nin yıkılması
- 682** II. Kök Türk Devleti’nin kurulması
- 742** II. Kök Türk Devleti’nin yıkılması
- 744** Uygur Devleti’nin kurulması
- 840** Uygur Devleti’nin yıkılması

4.2. BOYLARDAN DEVLETE

- Ana yurttan kurulan ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır.

- Eski Türk toplumunun sosyal yapısı; oğuş (aile), urug (aileler birliği), boy (ok), budun (millet) ve il (devlet) şeklinde meydana gelmiştir.

-Eski Türk toplumunda en küçük birlik olan aile, kan bağı esasına dayanmaktadır.

-Türklerin toplum yapısında, aileler urugları, uruglar boyları, boylar budunları (millet) meydana getirmiştir.

-Türkler, devlete “el” veya “il” adını vermiştir.

Asya Hun Devleti’ne en parlak dönemini yaşatan Mao-dun, yirmi altı boyu Türk tarihinde ilk kez tek bayrak altında toplamıştır.

-İlk Türk devletlerinin kurulması ve güçlenmesinde etkili olan boylar, bu devletlerin zayıflamasında da önemli rol oynamıştır.

-Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Gök Tengri tarafından verildiğine inanılırdı.

- Türklerde gücün kaynağı ilahidir.

-İlk Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı “kut” tabiri ile ifade edilmiştir.

-Tanrı, Türk kağanına kut vererek hükümdarlık gücü ve yetkisi bahşetmiştir.

-Türklerde kağan olabilmek için Gök Tengri tarafından kut verilmiş bir aileye mensup olmak gerekirdi.

-Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşina ve Uygurlarda Yağlakâr bu ailelerdendir.

-Kut, kan yoluyla geçtiği için bütün hanedan üyeleri kağan olma hakkına ve yetkisine sahiptir.

-Kağan olmak için aynı zamanda adil, yetenekli, ilim sahibi, asil, cesur olmak gereklidir.

-Eski Türklerde kuta sahip olan hanedan üyeleri arasında kağan seçmek için kurultay toplanmıştır.

-Türklerde kağan, hem bütün devlet teşkilatının başı hem de toplumun lideri durumundaydı.

-Türk devletlerinde hükümdarlara; şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, idikut, erkin ve kağan gibi unvanlar verilmiştir.

-Türklerde **hükümdarlık sembolleri** taht, davul, otağ, kotuz, tuğ ve yaydır.

-Kağan ülkeyi idare eder, töre koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabiliyordu.

Gücün Maddi ve Temel Kaynakları

Orta Asya; Bozkır hayat tarzına sahiptir.

Bozkır kültürü atlı göçebeleri sayesinde çabucak organize olabilen savaşçı bir toplum yapısına sahiptir.

-Bozkır sahalarında iklim ve coğrafya gereği sürekli hareket hâlinde olan konar-göçerler bir hayat geliştirmiştir.

-Her an saldırıya açık bir coğrafyada yaşadıkları için konar-göçer toplulukların silahlı güce ihtiyaçları vardır.

-Bozkır kültürünün öğelerinden atı kullanan ve demiri işleyen Türkler askerî bakımdan çevresindeki milletlere üstünlük sağlamıştır.

-Türk ordusu, ücretli askerlerden değil her an savaşabilecek durumda olan süvarilerden kurulmuştur

Güç Paylaşımı ve Yönetim

-Türk devlet teşkilatında kurultay (toy); siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik konularda genel kararlar alan ve devlet yönetiminin temelini oluşturan en yüksek kuruluştur.

- Kağan, hanedan üyeleri, hatun, aygucu ve boy beylerinden oluşan **kurultay**, genellikle yılda üç kez toplanarak devlet işlerini görüşürdü.

-Kurultay’ın üyelerine “**toygun**” denilirdi.

-Kurultay, kağanın seçimi veya görevden alınmasında da etkiliydi.

Kağan, kurultayın doğal başkanıydı ve kağanın olmadığı zamanlarda **aygucu** (başbakan) kurultaya başkanlık ederdi.

-Kurultaylarda alınan kararlar halka duyurulurdu.

-Kurultay kararlarının uygulanmasını sağlamak ve takip etmek için buyruklardan (bakan) oluşan bir **ayukıya** (hükûmet) ihtiyaç duyulmuştur.

-ilk Türk devletlerinde, **kurultay** (yasama) ve hükûmet (yürütme) birbirlerinden ayrı kurumlardır.

-Kurultayı toplantıya çağırma, töre değişikliğini teklif etme, aygucuyu tayin etme,

yargıya başkanlık etme görevleri kağana aittir.

-İlk Türk devletlerinde ülkenin yönetimi, Hunlardan itibaren devlet yönetiminde kolaylık sağlamak amacıyla doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

-İkili teşkilatlanma denilen bu sistemde, daima bir tarafın hâkimiyet üstünlüğü tanınmıştır.

-Batı’daki yabgu unvanlı yönetici, Doğu’daki kağana bağlı olarak töre hükümlerini yürütmüştür.

-Türk kağanını kut yani siyasi iktidar ile donatan Gök Tengri, ona iktisadi güç anlamına gelen “ülüş” bağışlamıştır.

-Ülüş, Türkçe “üleşmek” anlamına gelmektedir.

-Tanrı, “ülüş” bağışı ile Türk ülkesinde bolluk ve bereketi artırmıştır.

-Türk kağanı da bu gücü halkın lehinde kullanarak elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıtmıştır.

Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

- Orta Asya’da bilinen ilk Türk Devletidir.

-Devletin merkezi Ötüken’dir.

-Hunların bilinen ilk kağanı, “büyüklük ve genişlik” anlamına gelen Şan-yü veya

Tan-hu unvanını taşıyan Tuman (Teoman)’dır.

- Hun Kelimesi "Halk" anlamındadır.

- En parlak dönemleri Mete Han (Mao-dun) dönemidir. (M.Ö 209-174)
- Mete Han "Tanhu" ünvanı aldı.
- Doğu Asya'da bilinen ilk anlaşma yapıldı. (M.Ö 197).
- Mete Türkleri bir bayrak altında toplandı.
- Bilinen ilk düzenli orduyu oluşturdu.
- Mete'nin oğlu Ki-Ok Çin prensi ile evlendi.
- Hohanyeh Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı (MÖ 54).
- İstiklâli savunan Çi-çi önderliğindeki Batı Hunları'na MÖ 36'da Çin İmparatorluğu son verdi.
- Çin hâkimiyetindeki Doğu Hunları ise miladın ilk yıllarından itibaren yavaş yavaş toparlanmaya başlayarak tekrar bağımsızlıklarını kazandı.
- Hunlar, Güney ve Kuzey olmak üzere tekrar ikiye ayrıldı.
- Asya Hunları M.S. 216 yılında yıkıldılar.

I.Kök Türk Devleti (552-630)

- Türk adı ile kurulan ilk devlettir.
- Ötüken devlet merkezidir.
- Bumin Kağan tarafından Avar hakimiyetine son verilerek kurulmuştur.
- Türeyiş destanı önemlidir.
- Ergenekon destanına göre Köktürkler Aşına sülalesinden gelmiştir.
- Bumin, İl Kağan unvanını alarak ülkenin batı kısmının idaresini kardeşi İstemi Yabgu'ya verdi.
- Mu'kan Kağan zamanı devletin en güçlü olduğu dönemdir.
- İstemi Kağan 'Yabgu' ünvanı ile devletin batı bölümünü yönetiyordu.
- Kağan, Yabgu, Şad. Ünvanı kullanılmıştır.
- Sasanilerle birleşerek Akhun devletini yıktılar.
- Bu bir Türk devletinin Türk olmayanlarla yaptığı ilk ittifaktır.
- İpek yolu mücadelenin esasını oluşturur.
- Sasanilere karşı Bizansla ittifak yapıldı.
- Köktürkler 581 yılında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldılar.
- Doğu Köktürkler 630 yılında sona erdi.
- Batı Köktürkler 659 yılında Çinliler tarafından yıkıldı.

II.Kök Türk Devleti (682-742)

- 639 yılında Kürşat Çin hâkimiyetine karşı çıktı ise de başarılı olamadı.
- Bağımsızlığı kazanma adına 648, 679 ve 681 yıllarında üç girişim daha yaşandı.
- Türklerin devletsiz yaşadıkları tek dönemdir.
- II. Köktürk devleti kurulana kadar Orta Asya'da Türk Devleti görülmez.
- Kurucusu Kutluğ Kağandır
- Merkezi Ötüken'dir.
- Kutluk Kağan, devleti derleyip toplayan anlamına gelen "İlteriş" unvanını aldı.
- Tonyukuk ise "Apa Tarkan" unvanını alarak bütün askerî ve idari işlerin planlanmasında İlteriş Kağan'ın en büyük yardımcısı oldu.
- Tonyukuk önemli bir devlet adamıdır. 46 yıl hizmet etmiştir.
- Budizmin yayılmasını engellemiştir.
- Devlet yapısını oluşturmuştur.
- Çin'e karşı seferler düzenlenmiştir.
- İlteriş'in yerine Kapgan Kağan geçti.
- Devletin en parlak dönemi Kültigin ve Bilge Kağan dönemidir.
- Türk kültür tarihinin baş eserleri olan Köktürk kitabeleri (Orhun Yazıtları) Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk adına dikilmiştir.
- Bilge Kağan'dan sonra devletin başına geçen kağanların yetersiz olmaları zamanla devleti zaafa uğrattı.
- II. Kök Türk Devleti, 742'den itibaren yaşanan isyanlarla zayıfladı.
- Basml, Karluk ve Uygurlar birleşerek II. Kök Türk Devleti'ne son verdi.
- İlk Türk alfabesini Köktürkler kullanmıştır. (38 harf)

Uygur Devleti (744-840)

- Uygurlar, Hunların ve Köktürklerin kültür mirası üzerine kurulmuştur.
- 744 yılında Kutluk Bilge Kül Kağan, merkezi Karabalgasun olan bağımsız Uygur Devleti'ni kurmuştur
- Moyen-Çor döneminde Çin'i vergiye bağlamışlardır.
- Böğü Kağan döneminde Mani dinini benimsediler.
- Ticarete ileri gittiler.
- Maniheizm ve Budizm Uygurların savaşçı özelliklerini köreltmıştır.
- Sanat anlayışlarında büyük değişiklik meydana gelmiştir.
- İlk yerleşik hayata geçen Türk devletidir.

- Uygur Harfleri kullanılmıştır.
- Kağıt yapmayı öğrenmişlerdir.
- İpek yolu ticaretini ellerinde bulundurmışlardır.
- Kendi bölgelerindeki Moğolları Türkleştirmişlerdir.
- İslam'ın Çin'de yayılmasında etkili oldular.
- 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmışlardır.
- Kırgız yenilgisinden sonra başka bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla gittikleri yerlerde yeni devletler kurdular.
- Çin'in kuzeyine göç eden Sarı (Kansu) Uygurlar ve Turfan Uygur Devleti'dir.
- Sarı Uygurlar günümüzde Kuzeybatı Çin'de yaşamayan devam etmektedir.
- Turfan Uygur Devleti ise günümüzde Çin'e bağlı Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

İlk Türk Devletlerinde Töre

- İlk Türk devletlerinde hukukun temelini ve kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları denilen "töre" oluşturur.
- Töre; sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır.

Türk Kitabelerine Göre Güç ve Yönetim Anlayışı

- Türk kültürü hakkında bilgiler Orhun Yazıtları, Yenisey ve diğer yazıtların okunmasıyla daha iyi anlaşılmıştır.
- Bir siyasetname örneği olan Orhun Yazıtları, Türklerin devlet ve yönetim anlayışı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir
- Yazıtlara göre dünya hâkimiyeti, Tanrı tarafından Türk kağanlarına bir görev olarak verilmiştir.
- Yazıtlarda kağanların millete karşı sorumlu olduğunu ve millete hesap verdiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır.

4.3. TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI

- Orta Asya'da, Türk boyları konar-göçer bir yaşam tarzını benimserken bir kısmı da yerleşik yaşam sürmüştür.

İlk Türklerin yaşadığı coğrafya

- Orta Asya'nın meşhur;Altay, Tien-Şan, Pamir ve Hindikuş gibi dağları vardır
- Eski Türk topluluklarının özellikle su kaynaklarına yakın, yaylak-kışlak hayatı üzerine kurulu yaşamları vardır.
- Türkler, yaşamaya uygun alanlarda yerleşik hayata geçerek şehirler kurmuş ve eserler meydana getirmiştir.

Türklerin Ana Yurttan Göçleri

- Türk toplulukları, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeleri kitleler hâlinde terk ederek çok uzun mesafeler kat etmek suretiyle başka alanlara göç etmiştir.
- Hunlar**,I. yüzyıl sonları ve II. yüzyıl ortaları, Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a ve 375 ve sonraki yıllar Güney Kazakistan ve Türkistan'dan Avrupa'ya göç etmişlerdir.
- Ak Hunlar Eftalitler** 350'ler Afganistan ve Kuzey Hindistan'a
- Ogurlar** 461-465 yılları Güneybatı Sibirya'dan Güney Rusya'ya
- Sabarlar** V. yüzyıl ikinci yarısı Aral Gölü'nün kuzeyinden Kafkaslara
- Avarlar** VI. yüzyıl ortaları Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya
- Bulgarlar**668'den sonraki yıllar Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga Nehri kıyılarına
- Macarlar** 830'dan sonra Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya
- Uygurlar** 840'ı takip eden yıllarda Orhun Nehri bölgesinden İç Asya'ya
- Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar** IX-XI. Yüzyıl Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a
- Oğuzlar** X ve XI. Yüzyıl Orhun bölgesinden Seyhun Nehri kenarlarına ve Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya göç etmişlerdir.

- Ekonomik sıkıntı yani ana yurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması,
- Kuraklık, nüfus artışı ve otlak darlığı
- Sınırlı bir tarım dışında sadece hayvan yetiştirilebilmesi gibi ekonomik,
- Türklerde bir boyun başka bir Türk boyunu yerinden çıkararak göçe mecbur etmesi
- Yabancı (Çin ve Moğol), ağır dış baskıya maruz kalmaları
- Başka milletlerin egemenliğini kabul edip istiklalden mahrum kalmaktansa memleketi terk etmeyi tercih etmeleri
- Türklerdeki fetih arzusu ve Türk cihan hâkimiyeti ideali gibi de siyasi nedenleri görülür.

Türklerde Askerî Kültür

- Türkler, tarih boyunca savaşçı kimliğiyle ön plana çıkmış bir millettir.
- Türk toplumunda eli silah tutan herkes asker sayıldığı için ilk Türk devletlerinin ordularında, Hazar Devleti hariç, ücretli yabancı asker yoktur.
- Sürekli olan Türk ordusunda kadın-erkek, genç-yaşlı her an savaşabilecek durumdadır.
- Tarihte düzenli ilk Türk ordusunu Mao-dun MÖ 209'da kurmuştur.
- Mao-dun'un kurduğu bu sisteme "onlu teşkilat" adı verilmiştir.

- Orhun Yazıtlarında ordu kelimesi “sû” terimi olarak kullanılmıştır.
- Ordunun başında bugünkü genelkurmay başkanı yerinde olan “sû-başı”lar bulunmuştur.
- Türkler, medeniyet tarihine önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan biri atı ehlileştirilmesi ve savaş aracı olarak kullanması diğeri de demiri işleyerek silahlar yapmasıdır.
- Türkler, atı savaş sahasında kullanarak düşmanlarına karşı hız ve manevra üstünlüğü kazanmıştır.
- Süvarilik için zaruri olan pantolon, deri kuşak ve potin de Türklerin icadıdır.
- Süvarilerden oluşan Türk ordularının başlıca silahları, ok ve Yaydır.
- Türlere özgü bir savaş taktiği olan Turan taktiği, iki farklı savaş yönteminin uygulanması ile yapılan bir savaş usulüdür. Bu taktik, sahte ricat (geri çekilme, kaçma)ve pusudan oluşur.

4.4. KAVİMLER GÖÇÜ

-Büyük Hun Devleti'nin dağılması ile birlikte Hazar Denizi ve Aral Gölü arasında toplanan Hunların, çoğalan nüfus ve kabileler arası kavgalar sebebiyle batıya doğru hareket etmeleri ile başlayan ve idil (Volga) ırmakları etrafında yerleşik Alanlar, Vandallar, Süebler, Gotlar gibi kavimlerin birbiri ardına yer değiştirmeleri ile Doğu Avrupa'dan İspanya'ya ve Kuzey Afrika'ya kadar Avrupa'lı kavimlerin yer değiştirmelerine sebep olan ve bugünkü etnik yapının ortaya çıkmasına sebep olan büyük göç olayına **Kavimler Göçü** denir. (375)

Sonuçları:

- Asya ve Avrupa'nın yeni çehresi belirlendi.
- Yeni yerleşim bölgeleri oluştu.
- Roma imparatorluğunun toprak dengesi bozuldu ve Devlet Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. (395)
- İlk çağın sona ermesine etki etti.
- İngiltere, Fransa, İspanya ve İskandinav devletlerinin temeli bu göç olayı ile oluştu.
- Asya Bozkır sanatı Avrupa ile tanıştı.
- Feodalite ve Derebeylik ortaya çıktı. Şövalyelik ruhu canlandı.
- Almanların Nibelungen destanı doğdu.
- Kilise ve papalığın etkisi arttı.

Avrupa Hun Devleti

- Avrupa Hunlarının kurucusu Balamir'dir.
- Balamir'den sonra hükümdar olan Uldız, Hun dış politikasının ana hatlarını belirlemiştir.
- Macaristan bölgesinde kurulmuştur.
- Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu ile diğer Avrupa Devletleri ile mücadele etmişlerdir.
- En önemli hükümdar Atilla'dır.
- Rua'dan sonra hükümdar olan Attila, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır.
- Roma'yı vergiye bağlayarak batıdaki hâkimiyetini pekiştirmiştir.
- Verdiği sözleri yerine getirmedeği için 441 yılında Doğu Roma üzerine I. Balkan Seferi'ni düzenlemiştir.
- Attila, 447 yılında Doğu Roma'nın barış şartlarına yine uymaması üzerine II. Balkan Seferi'ne çıkmış ve Doğu Roma'yla Antlaşması'nı imzalamıştır.
- Bu antlaşmayla birlikte Attila, devletin dış siyasetini değiştirmiş ve Batı Roma İmparatorluğu üzerine yönelmiştir.
- Balkan seferlerinden sonra Attila yönünü Batı Roma'ya dönmüştür.
- Başkentin düşeceğinden endişe eden Romalılar 452 yılında, Papa I. Leo (Lio) başkanlığında bir barış heyetini Attila'ya göndermiş ve ondan Roma'yı esirgemesini istemiştir.
- Papa'nın güvence isteğini kabul eden Attila, böylece Batı Roma'ya üstünlük sağlamıştır.
- Attila, bu sefer dönüşünde ölmüş ve yerine sırasıyla oğulları İlek, Dengizik ve İrnek geçmiştir.
- İrnek Dönemi'nde Avrupa'da tutunamayacağını anlayan Hunlar, Karadeniz'in kuzeyine çekilmiştir.

Hazar Devleti

- VI. yy.'da Don-Volga bölgesinde ve Kafkasya'da hâkimiyet sürmüşlerdir.
- Sabar Türkleri'nin devamı olarak bilinirler.
- Bizansla Sasanilere karşı ittifak yapmışlardır.
- Ticaretle uğraşmışlardır.
- Hazar denizi adı onlardan kalmadır.
- Ruslarla kültürel ve ticari ilişkiler kurmuşlardır.
- Musevilik dini kabul etmişlerdir. (377)
- Din konusunda çok hoşgörülüdürler.
- Başşehirlerinde Cami, Sinagog, Kilise yan yana idi.
- Hz. Osman döneminde İslam ordularının bölgeye gelişlerini engellemişlerdir.

- Kiev Rus prensliği tarafından yıkıldılar.

Karluklar

-Kök Türklerin hâkimiyeti altında yaşamış, Orta Asya tarihinde önemli rol oynamıştır.

-751 Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman ordusunun yanında yer almıştır.

-840'ta Uygur Kağanlığı'nın yıkılması üzerine kendini Kök Türkler'in halefi kabul eden Karluk Hükümdarı Bilge Kül Kadir Kağan "Kara Han" unvanını almıştır.

-Karluk Devleti değişiklik geçirerek aynı zamanda Orta Asya'da ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılar'a dönüşmüştür.

Avar Hakanlığı

- Avrupa'ya Köktürkler etkisiyle göç etmişlerdir.

- Bugünkü Romanya'da yaşamışlardır.

- Orta Avrupa'ya hakim oldular.

- 560 yılında Avrupa ve Bizans için tehlikeli hale gelmişlerdir.

- Ünlü hükümdarları Bayan Kağandır.

- İstanbul'u kuşattılar fakat alamadılar (619-629 iki defa)

- Germen ve Slavları yönetim, askerlik ve sanat alanlarında etkilemişlerdir.

- Slavlara teşkilatçılığı öğretmişlerdir.

- Hristiyanlaşmışlardır.

Türgişler

- Kök Türk Hakanlığı'nın batıdaki kalabalık boylarından biri olarak İli Nehri dolaylarında yaşamıştır

- Köktürklerin bir kolu durumunda iken bağımsız oldular.

- Maveraünnehir bölgesinde İslam ordularına engel olmuşlardır.

- Bağa Tarkan döneminde kendi adlarına para bastırmışlardır.

Başkırtlar

- Güney ve Orta Urallarda yaşamışlardır.

-Yaşadıkları bölgeye Başkırdistan olup buranın başşehri Ufa'dır.

-Başkirtlerin aslı Türkistan'ı terkederek kuzeye yönelen ve sonra batıya geçen Kıpçak Türkleri'ne dayanmaktadır.

Bulgarlar

- II. yüzyılda Orta Asya'dan Avrupa'ya başlayan göçle Hazar Denizi-Karadeniz arasındaki topraklara yerleşmiştir.

-Kubrat'ın (Kurt) liderliğinde Büyük Bulgar Devleti kurulmuşlardır.

-Bulgarlar, 453'te Kafkasların kuzeyindeki Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasından sonra 680'de Otuz-Ogurlar'dan bir grup İtil (Volga) Bulgar Devleti'ni kurmuştur.

-X. yüzyılın ilk yarısında İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

-Doğu Avrupa'da Türk İslam kültürünün temsilcisi olmuşlardır.

-Dobruca'nın güneyinde Asparuh (679-702) tarafından kurulan Tuna Bulgar Devleti ise Boris Han Dönemi'nde Hristiyanlığı resmen kabul etmiştir.

-Slavlaşmışlardır.

-Tuna Bulgarları ve İtil Bulgarları olarak iki gruptur.

-Tuna Bulgarları Simeon zamanında Çar ünvanı kullanmıştır.

-İtil Bulgarları müslümandır.

-1237'de Altınordu Devleti tarafından yıkıldı.

Oğuzlar,

-630-682 yılları arasında Dokuz-Oğuz Kağanlığı altında toplandılar.

-Oğuzlar, X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'ni kurdular.

-X. yüzyılın sonlarına doğru İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Osmanlı gibi cihanşümul devletler kurmuşlardır.

Peçenekler,

-Köktürlere bağlı olarak Aral gölü çevresinde yaşamışlardır.

-1050'de Bizans hakimiyetine girdiler.

-Bizans ordusunda paralı askerlik yapan Peçenekler, Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusundan ayrılarak Alp Arslan'ın ordusuna katılmıştır.

-Balkanlarda çeşitli kültürler içinde erimişlerdir.

Kıpçaklar,(Kumanlar)

-Batı Kök Türk topluluklarındandır.

- Bizans'a karşı akınlar düzenlemişlerdir.

-Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinde ("Deşt-i Kıpçak" (Kıpçak Bozkırı) etkili olmuşlardır.

-1250'de Mısır'da kurulan Memlûklular Devleti kısa bir süre sonra Kuman-Kıpçak Türklerinin eline geçmiştir.

-Zaman içerisinde Hristiyanlığı benimsemiştir.

Kırgızlar,

- Uygurlardan sonra Ötüken'e sahip olmuşlardır.

- Moğollarla mücadele etmişlerdir.
- Kırgızlar, 1991 de bağımsız oldular.
- 920 yılında Kitanlar tarafından bu bölgeden çıkarılacaklardır.
- En önemli özellikleri Manas Destanı meydana getirmiş olmalarıdır.

Macarlar,

- Fin-Ugur kavimlerinin bir bölümü Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara inerek Onugurlarla kaynaşmıştır.
- IX. yüzyılın başlarında Hazar egemenliği altında olan Macarlar, Peçeneklerin baskısıyla batıya doğru göç etmiştir.
- 896'da Macaristan'a yerleşen Macarlar, Hristiyanlığı benimseyerek Türk kimliğini kaybetmiştir.

4.5. İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI

- Eski Türk topluluklarındaki ekonomik yapı daha çok bozkır kültürü etrafında şekillenmiştir.
- Bozkır kültürünün temelini hayvancılık, tarım, el sanatları ve ticaret oluşturur.
- Hunlar; başta Çin olmak üzere yerleşik toplumlara kürk, at, et, deri, silah satmışlar, karşılığında ise ipek, çay ve tahıl ürünleri almışlardır.
- İpek Yolu'nun uluslararası ticaretine katılmışlar ya da yolu kontrol altına almışlardır.
- Kök Türkler'in, Çin ile ilişkilerinin yanında batısında bulunan Sasani ve Bizans İmparatorluklarıyla da ilişkileri olmuştur.
- Türk-Bizans İttifakı, Sasani İmparatorluğu'nu zor durumda bırakmıştır.

İlk Türk Devletlerinin Ticari Politikaları

- İlk Türk Devletlerinin ekonominin temelini hayvancılık oluşturur.
- Ticaret yaygındı.
- İpek yolu önemli bir mücadele alanıdır.
- Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde ticaret, büyük ölçüde "değiş tokuş" esasına dayanmaktaydı.
- Türkler; özellikle Bizans, Çin ve Sasani gibi komşu ülkelerden vergi, haraç ve savaş tazminatı adı altında temin ettikleri paralarla ihtiyaçları olan malları satın alırlardı.
- Türkler, satır adını verdikleri ve diske benzeyen bu gümüş parayla ticarete ödeme yapmışlardır.
- Milletler arası ticarete Türkler, genellikle Soğdu tüccarları himayelerine alarak kullanmış iseler de zamanla Hun, Kök Türk, Uygur devletlerinde de tüccar grupları oluşmaya başlamıştır.
- Uygurlar, alım satım ve borç alıp vermede belirli bir para ve ölçü sistemine sahip olmuştur.
- Hazar Devleti kuvvetli ordusu ile hâkim olduğu geniş sahada asayiş ve ulaşım güvenliği sağlayarak VII ve IX. Yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'da tam manasıyla bir "Hazar Barış Çağı" gerçekleştirmiştir.
- Bu barış dönemi ile beraber Hazar ülkesi; ulaşımın hızlandığı, mal değişiminin arttığı, Doğulu ve Batılı milletlerden kitleler hâlinde ticaret ve sanatla uğraşan insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir.